

КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИЙ ВИМІР СТИЛЮ НАУКОВОГО МИСЛЕННЯ

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

Стаття присвячена дослідженню культурно-історичного аспекту формування поняття "стиль наукового мислення".

Вступ

Наприкінці ХХ століття стрімкий розвиток сфери наукового пізнання змінює образ культури людства і свідчить про необхідність врахування детермінації когнітивних процесів соціокультурними характеристиками історичної епохи. Наука є невід'ємною частиною культури, філософсько-світоглядні і ціннісно-орієнтаційні засади якої здійснюють вплив на формування ідеалів науковості, норм, методів і принципів пізнавальної діяльності. Історичні пам'ятки світової культури минулого і теперішнього, витвори мистецтва і технічної творчості свідчать про те, що явище стилю характерне всім видам духовної діяльності людини, в тому числі й науці. А наука як одна з найважливіших складових культури суттєво впливає на всі інші її частини. Розглядаючи науку і культуру в контексті їх історичного розвитку, можна виявити залежність зміни стандартів та типу культури в зв'язку зі зміною типу раціональності, стилю мислення в науці [4, с. 135].

І хоч стиль наукового мислення визначається не лише соціокультурними чинниками, а й активністю конкретного суб'єкта пізнання, в якості якого може виступати як окремий вчений так і наукове співтовариство, дослідження соціокультурного контексту є необхідним при виявленні динаміки зміни і розвитку стилів наукового мислення.

Аналіз досліджень і публікацій

Український філософ та літературознавець Чижевський Д. розглядає можливість використання поняття "стиль" для характеристики окремих історичних епох [15]; Шпенглер О. і Кребер А. оперують поняттями "стиль культури" і "стиль цивілізації" [6, 13]; Лосев О.Ф., Соколов О.Н. досліджують особливості художнього стилю в естетиці і мистецтвознавстві [9]. Флек Л. і Маннгейм К. одними з перших вводять поняття "стиль мислення" [7, 8, 12], Борн М., Гейзенберг В., Шредінгер Е. розглядають можливість існування стилів мислення у науці [2, 3, 14]; Андрюхіна Л.М., Устюгова О.Н., Кукушкіна О.І. досліджують культурно-історичну природу стилю наукового мислення [1, 11]; Келле В.Ж., Стьопін В.С. звертають увагу на особливості культур здатних створити саме стиль наукового мислення [5, 10].

Постановка завдання

Простежити виникнення і розвиток поняття "стиль" та інших похідних від нього понять, що дедалі ширше застосовуються для дослідження різноманітних процесів людського життя. Зокрема, дослідити впровадження поняття "стиль наукового мислення" та його детермінацію соціокультурними чинниками. Розглянути особливості культур, які здатні продукувати саме стиль наукового мислення.

Основна частина

Родовий термін "стиль" походить від грецького слова *στυλοζ* (лат. *stilus, stylus*), що первісно означало стебло. З поширенням писемності ним стали називати паличку для письма з кістки або металу, загострену з одного кінця, щоб шкрябати на восковій дошці, та тупу, у вигляді лопатки чи шару, щоб стирати написане. Звідси і походить давній вираз "обернути стиль", тобто витерти написане на воску. Пізніше виникає цілий ряд схожих понять утворених від родового "стиль": стиль життя, стиль людини, стиль культури, стиль цивілізації, художній стиль, стиль мислення та інші.

Стиль мислення вперше стає предметом осмислення в риторичній в період, коли красномовство і його теорія – риторика – виходять на авансцену суспільного життя в Давній Греції в V ст. до н. е. В риторичних трактатах стиль виступає як якість форми мови, яка відсторонена від змісту – традиційно обумовленого, тобто вторинного. Антична традиція риторики зберігається і в епоху середньовіччя, складаючи важливу частину схоластичної освіти того часу. Важливу роль в розвитку даного розуміння терміну "стиль" відіграє епоха Відродження, що не тільки відновила, а й збагатила новими національними відтінками традиції античної риторики і поетики. Подальший розвиток філологічного розуміння поняття стилю можна пов'язати зі структуралістським і герменевтичним підходами, в рамках яких розглядається питання про сутність стильової виразності і комунікативності. Розуміння стилю в філософії мови в першу чергу пов'язується з інтерпретацією суб'єктом мовної дії. Стилю відводиться роль посередника "між індивідуальністю суб'єкта, світом історичних і культурних значень і іншими індивідуальностями, кожну з яких спонукає прагнення до самовизначення" [11, с. 18].

В свою чергу і сам стиль спирається на існування особливої сфери, пов'язаної з посередниками діяльності. До них відносяться речові посередники (засоби праці, предмети культури, будь-які штучно створені предмети), знакові посередники (мова та ін.), інституціонально-функціональні посередники (парадигми, традиції, норми, звичаї, навички і т. д.), особистісно-персоніфіковані посередники (людина як зразок, авторитет, образ людини). Головна властивість сфери цих посередників – бути своєрідним сплавом об'єктних і суб'єктних характеристик діяльності й подавати наукові знання, вводити їх у поле культури [1, с. 32 - 40].

До знакових посередників відноситься і мова, яка є особливим джерелом відомостей про культуру. Виняткове багатство стилю мислення епохи, вся різноманітність його змісту, будь-які елементи,

принесені учасниками історичного процесу, що належать до тих чи інших соціальних груп – все це, так чи інакше, знаходить відображення в житті мови. Тому, при вивченні стилю мислення епохи, як найважливіше джерело використовують природну мову в її історичному розвитку. Отже, поняття стилю в герменевтиці розглядається як таке, що все більше залежить від індивідуальних особливостей людини і опосередковує переходи і взаємозв'язки між суб'єктом та об'єктом пізнання, вводить знання в інший – культурний вимір.

Як зауважує Соколов О.Н., відбувається поступова трансформація поняття “стиль” від розуміння його як образотворчо-виразних засобів мови, різноманітних типів і форми мови [9, с. 5] до певних, історично мінливих художніх особливостей мистецтва. Так з'являється розуміння художнього стилю як явища мистецтва та культури. Вперше таке поняття стилю вводить І. Вінкельман, вважаючи, що без врахування різноманітних стилів народів, епох і художників, неможливо простежити походження, розвиток, зміни і занепад мистецтва. Отже, складаються два основних тлумачення стилю: філологічне та мистецько-художнє.

Що ж стосується інших гуманітарних наук, зокрема історіографії, то в них проблема стилю досить швидко починає відігравати важливу роль. Так, наприклад, відмічає український філософ та літературознавець Чижевський Д., використовувани філософами історії схеми історичного розвитку досить довгий час залишалися в цілому абстрактними. А до необхідності дослідження характеристики окремих історичних епох за їх змістом дослідники приходять набагато пізніше. Цим абстрактним характеристикам, – вважає Чижевський Д., – протистоять спроби охарактеризувати окремі епохи за їх “стилем”, накреслюючи характеристику життя, творчості та ідеалів окремих епох. Отже, виникнення тенденції знайти для кожного часу характеристику за змістом, перетворює історію мистецтва в значній мірі в історію “стилів” [15, с. 25 - 27]. Згодом метод “культурно-стилістичного” дослідження охоплює все більше сфер, однак найважливішим для історика завданням виступає встановлення власного “стилю” епохи, що відкриває цілість образу епохи і дозволяє подати : “вже не загальну, абстрактну схему історичного розвитку, що дає лише зовнішню рамку, в яку можна з більшим або меншим успіхом умістити конкретний матеріал, а схему “живої форми” розвитку, в якій розміщення матеріалу, а частини і матеріал цією формою зумовлені” [15, с. 28].

Поняттями “стиль культури”, “стиль цивілізації” користуються Кребер А. і Шпенглер О. Кребер А. розглядає значення стилів для цивілізацій в історичному розвитку, по-перше, звертаючи увагу на проблему відношення стилю до генія. По-друге, ставить питання про те, чи можливо розрізнити стильові якості в інших, ніж мистецтво, формах культурної діяльності – наприклад, в науці. Потрете, зауважує, чи можливо “мислити цивілізації в цілому як утворення, наділені стильовими якостями, чи то в відношенні їх природи чи історичної поведінки” [6, с. 841]. І, нарешті, по-четверте,

вбачає аналогії з певними стильовими якостями в деяких областях природи досить далеких від людської діяльності – в формах самого життя.

Відповідаючи на перше питання А. Кребер погоджується з тим, що стиль твориться окремими особистостями. Однак в той же час він наголошує на соціально-історичній обумовленості явища стилю, коли окремі люди є лише “ланки в ланцюзі стилю”. Усе залежить від того, вважає вчений, на чому зосереджена увага дослідника: на окремих особистостях чи переноситься на більш широкий рух, що виходить за межі індивідуального. Стосовно другого питання, відмічається можливість стильових проявів у науці, незважаючи на те, що реальність, з якою вона має справу, мислиться єдиною і незмінною, а стилі довільно варіюються. А. Кребер звертає увагу на обумовленість сприйняття в індивіда, вроджену чи набуту. Оскільки поняття певною мірою залежать від сприйняття, то дві різні цивілізації змушують людей, що до них належать, дещо по-різному сприймати світ природу і осмислювати її в поняттях. Отже, ученим допускається не лише можливість існування загальних стилів у науці, а й певною мірою розглядається питання наявності індивідуальних стилів та їх співвідношення зі стилем мислення цивілізації чи певної культури. Оскільки наука не може позбутися суб'єктивної обумовленості, це свідчить про наявність у ній різноманітності стилів як стосовно проведення наукових досліджень, так і по відношенні до наукових результатів. Кребер А. відмічає, що “наука повинна бути єдиною і дійсно така”, в даному питанні полемізуючи зі Шпенглером О. [6, с. 847], що також оперує поняттями “стиль культури”, “стиль цивілізації”. Але, Шпенглер О. виділяючи так звані монадні культури в історії людства, які створюють свій унікальний і неповторний стиль, переконаний, що вони породжують різні науки.

Кребер А. ставить з певною недовірою до можливості поширення поняття стилю на цілі культури, як характеристики цивілізації. Висловлюється думка, що поняття стилю стосовно культури, які і більшість узагальнень є менш визначеним, ніж стиль в його початковому значенні. Щоб ще більше розширити поняття стилю вчений намагається простежує ідею стилю на “органічному”, “біологічному” рівні, проводячи певні аналогії з культурою. Якщо культура володіє певним простором, пластичністю і мінливістю, що є більш сприятливим середовищем для розвитку стилю ніж біологічне життя, то саме повільність і складність процесів, забезпечуючи послідовність і узгодженість “органічного стилю”, робить його більш стійким. Біологічний вид може загинути, але поки він живий, його стиль не зміниться, якщо порівнювати його зі стилем культури. В обох випадках узгодженість і послідовність форми примушують визнати наявність стилю так, як ми визнаємо наявність біологічного виду. [6, с. 841 - 858].

Що стосується поняття “стиль мислення”, то питання його впровадження у науку досить часто пов'язують з теорією “стилів людського мислення” К. Маннгейма. Хоча майже одночасно з німецьким

вченим цей термін використовував польський вчений і дослідник Л. Флек, вводячи поняття стилю мислення певного “розумового колективу” [12] та деякі інші вчені. К. Маннгейм говорив про складне сполучення соціальних, культурних та психологічних чинників, які продукували сталі норми свідомості, що склали суб’єктивний образ – “консервативний стиль мислення”. Учений вважав, що соціальне буття є складним історичним процесом, який у різні епохи породжує відмінні життєві доміанти, що можуть мати економічний, релігійний та інший характер. Вони і визначають стиль епохи [7, с. 26 - 27].

Учений наголошує, що окремий витвір мистецтва ніколи не зможе повністю “розчинитися” в стилі; в ньому завжди залишається певний надлишок, який можна віднести лише на рахунок індивіда. В той же час, він підкреслює існування “глибинного пластику витвору, доступного для проникнення стилю, що представляє собою загальний базис, на основі якого можливе спільне переживання певного кола явищ в ту чи іншу епоху. Стиль, відповідно, означає головним чином соціальні моменти в художньому об’єкті і в пов’язаному з ним контексті переживань” [8, с. 287]. Отже, К. Маннгейм аналізуючи категорію стилю в контексті двох сфер його застосування – естетичної та соціологічної, відмічає можливість існування індивідуальних стилів в мистецтві. В той же час, він також віддає належне ролі соціальних чинників у формуванні стилю, що створюють загальний “контекст переживань”. Цей контекст не може бути віднесений до окремого творчого індивіда і досягнутий ним самим, він відноситься лише до “групового переживання”, що носить спільний для багатьох людей характер і неявно впливає на творчість митця. Продовжуючи свої дослідження в галузі соціології мислення, К. Маннгейм звертає увагу на можливість усядикування існуючим стилем певних рис попереднього, певний синтез вже існуючих методів мислення і картин світу, а також вплив культурно-історичних особливостей епохи на когнітивні процеси. В той же час, безсумнівною лишається значущість впливу ідей М. Борна і В. Паулі на розвиток поняття стилю наукового мислення. Деякі дослідники саме їм віддають першість у введенні поняття “стиль наукового мислення”. В розумінні М. Борна і В. Паулі, стиль мислення – це філософські засади певного історичного періоду, що виступають основою не лише для мистецтва, а й для будь-якої людської діяльності, частиною якої є і наука. З ними погоджується В. Гейзенберг, за твердженням якого стиль є тією частиною мови людини, на якій вона “розмовляє” з природою. Саме в цьому учений вбачає момент схожості стилю науки зі стильовими утвореннями в мистецтві [3, с. 82].

Однак, концепції стилів наукового мислення, запропоновані представниками так званої “копенгагенської інтерпретації” квантової механіки (Н. Бор, М. Борн, В. Гейзенберг, В. Паулі), з самого початку протистоять концепції стилю мислення в науці Е. Шредінгера. Учений ще в першій половині ХХ століття роздумує над фактом суттєвої детермінованості життя і наукового мислення

історичною і культурною своєрідністю відповідної епохи. Однак не кожна культура здатна продукувати саме науковий стиль мислення. Культури традиційних суспільств (Давнього Китаю, Індії, Давнього Єгипту, Вавилону) не змогли створити новий спосіб мислення (бачення світу), який допускав би новий погляд на існуючі ситуації буття, включаючи ситуації соціального спілкування і діяльності. Такий спосіб мислення не міг утвердитися, наприклад, у культурі кастових і деспотичних суспільств Сходу епохи перших міських цивілізацій, де виникає преднаука. Домінування в культурах цих суспільств канонізованих стилів мислення й традицій, орієнтованих перш за все на відтворення існуючих форм і способів діяльності, накладало серйозні обмеження на прогностичні можливості пізнання, заважаючи йому вийти за межі ustalених стереотипів соціального досвіду [10, с. 60].

І тільки в давньогрецькій культурі вперше з’являється і розвивається особлива форма знання, що приводить до подальшого розвитку теоретичного, наукового мислення. Це пояснюється тим, що на відміну від більшості давніх цивілізацій у містах-державах, в яких переважала автократична чи теократична форма правління, в грецьких полісах VII-VI ст. панувала демократія, яка сприяла виникненню атмосфери свободи думки, невідомої жодній країні Давнього Сходу. В цих умовах виникають натурфілософські системи мислителів Ксенофана, Фалеса і Геракліта. Та оскільки саме раби займалися тяжкою фізичною працею, наукові знання, особливо ті, що мають практичне застосування, більшість видатних філософів античності (зокрема Парменід, Платон, Аристотель та інші) вважала “другорядними”. Можливо, саме таке ставлення до «другорядного» знання сприяло розвитку теоретичної традиції і філософії і дозволило грекам піднятися над вавилонською та єгипетською математикою, де розвиток не йшов далі вироблення практичних засобів математичного обчислення.

Висновки

У статті виявлено, що поняття «стиль» було вперше введено в категоріальний апарат гуманітарного знання і розширяло сферу свого вживання в різних за предметом дослідження дисциплінах, таких як поетика, риторика, естетика, лінгвістика, історія мистецтва, наукознавство, культурологія, соціологія і філософія, що запозичували це поняття одне в одного. Так поступово виникла множина різноманітних тлумачень сутності стилю, які відображали предметно-дисциплінарний ракурс розгляду і пануючі світоглядні орієнтації певної історичної епохи чи теоретико-методологічного напрямку. Стиль наукового мислення, як і наукова картина світу, парадигми Т. Куна, дослідницькі програми І. Лакатоса, теми Д. Холтона, епістемі М.П. Фуко, не можна зрозуміти поза культурно-історичним контекстом епохи. Врахування культурної атмосфери дозволяє краще зрозуміти характер загальних переконань, які явно чи неявно беруть участь в становленні наукової теорії.

Список літератури

1. Андрюхина Л.М. Стиль науки: культурно-историческая природа / Андрюхина Л.М. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 1992. – 152 с.
2. Борн М. Физика в жизни моего поколения. Сб. ст. / Борн М. [пер. с англ., нем. и фран. В. В. Иванова, М. Н. Морозова, Э. В. Шпольского и др.] – М.: Изд. Иностран. лит., 1963. – 535 с.
3. Гейзенберг В. Физика и философия / Гейзенберг В. [пер. с нем.] – М.: Наука, 1963. – 203 с.
4. Дротянюк Л.Г. Феномен фундаментального і прикладного знання: (Постнекласичне дослідження) / Дротянюк Л.Г. – К.: Вид-во Європ. Ун-ту фінансів, інформ. систем, менеджм. і бізнесу, 2000. – 423 с.
5. Келле В.Ж. Наука как феномен культуры // Наука и культура / Келле В.Ж. – М.: Наука, 1984. – С. 5-16.
6. Кребер А. Л. Избранное: природа культуры. / Кребер А. Л. [пер. с англ. Г. В. Вдовиной] – М.: РОССПЭН, 2004. – 1008 с.
7. Мангейм К. О специфике культурно-социологического познания. // Социология культуры: избранное. / Мангейм К. [пер. с нем. Дранова А.В.] – М.: СПб., 2000. – 501с.
8. Мангейм К. Социологическая теория культуры в ее познаваемости (Конъюнктивное и коммуникативное

мышление) // Социология культуры: избранное. / Мангейм К. [пер. с нем. Дранова А.В.] – М.: СПб., 2000. – 501с.

9. Соколов А.Н. Теория стиля / А. Н. Соколов. – М.: Искусство, 1968. – 224 с.

10. Стелин В.С. Теоретическое знание: Структура, историческая эволюция / Степин В.С. – М.: Прогрестрадиция, 2000. – 734 с.

11. Устюгова Е.Н. Стиль и культура: Опыт построения общей теории стиля / Устюгова Е.Н. – Санкт-Петербургский гос. Ун-т-2-е изд. СПб, 2006. – 257 с.

12. Флек Л. Возникновение и развитие научного факта: Введение в теорию стиля мышления и мыслительного коллектива / Флек Л. – М.: Дом интеллектуальной книги, 1999. – 220 с.

13. Шпенглер О. Закат Европы. Т 1. Образ и действительность / Шпенглер О. [Пер. с нем. Вступ. статья и примечания К.А. Свасьяна] – Новосибирск, ВО Наука, 1993. – 592 с.

14. Шредингер Э. Новые пути в физике. Статьи и речи / Шредингер Э. [пер. с нем. А. Г. Баранова, В.П. Жукова, А. М. Френка, Д.Д. Иваненко] – М.: Наука, 1971. – 427 с.

15. Чижевський Д. Культурно-історичні епохи. Т. 2 // Д. Чижевський Філософські твори: у 4 т./ під заг. ред. В.Лісового. – К.: Смолоскип, 2005. – 264 с.

О.П. Скиба

КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ СТИЛЯ НАУЧНОГО МЫШЛЕНИЯ

Статья посвящена исследованию культурно-исторического аспекта формирования понятия "стиль научного мышления".

O. Skyba

CULTURAL AND HISTORICAL MEASURING OF STYLE OF SCIENTIFIC THOUGHT

The article is devoted research of cultural and historical aspect of forming of concept "style of scientific thought".

Стаття надійшла до редакції 23.11.2009.